

I den andres sted –

Hanne Ørstavik 1. Sept 2016, Psykologforeningens årskongress

En vanlig øvelse jeg pleier å gi når jeg har skrivekurs og vi skal jobbe med å skrive dialog, er å be deltakerne om å se for seg to personer, alder, kjønn, kropp og så videre. Og så: gi disse to hver sin intensjon. De har begge noe de vil, som de tenker på, som de er opptatt av, som de er glade for eller redd for, gleder seg til eller bekymrer seg for. Så ber jeg deltakerne om å skrive en side hvor begge disse to personene sier ting til hverandre, men de snakker hele tiden om det de selv er fylt av, de svarer ikke på hva den andre sier. Etterpå leser vi denne korte dialogen høyt i plenum. Og det som ofte forundrer folk, er hvor realistisk denne samtalen høres. Hvor gjenkjennelig den er.

Veldig ofte snakker vi ikke med hverandre, vi hører ikke, for vi er ikke der. Vi er et annet sted. Vi er inni oss selv. Det er så langt over til den andre. Ofte er det også langt inn til oss selv, eller det gjør så vondt å være der inne, eller den smale stien inni deg hvor det ikke gjør vondt å være, gjør at du nesten må bruke alle kreftene på å manøvrere unna det som svir og skygger og søler deg til der inne, det er nesten ikke krefter igjen til å være der ute med.

Hvordan da være hos en annen. Når du nesten ikke klarer å være hos deg selv.

Jeg tenker at min skriving har handlet om at jeg ikke kunne la være å være hos meg selv, selv om det gjorde uendelig vondt å være der. Jeg kunne ikke gå utenom, jeg måtte inn, inn til den smerten, være i kontakt med den. Det gjorde mer vondt å la være. Eller jeg kunne ikke la være. Jeg hadde ikke noe valg. Sånn kjentes det.

Og så ber dere meg hit for å snakke om å være i den andres sted. Om å ta den andres perspektiv. Da jeg ble bedt om å komme og snakke, var det fordi dere mente at jeg har jobbet med dette i skrivinga mi. Men har jeg det? Jo, jeg tenker at det har jeg vel. Men ikke ved at jeg har strukket meg utover, tenker jeg, ved at jeg har satt meg i en annens sted, prøvd å forstå en annen. Nei, det er tvert i mot, ved at jeg har gått inn, og forsøkt å se og lytte, til de ulike problematikkene jeg har skrevet om, i meg selv.

Men – jeg har gjort det i romanen, som roman. Jeg har ikke skrevet selvbiografisk. Det har vært viktig for meg, alltid. Selv om stoffet har ligget tett på og jeg har brukt hemningsløst av mitt eget. Så har det aldri "vært meg". Både fordi da ville jeg ha blitt begrenset og fastholdt av mitt eget krav til meg selv om etterrettelighet, at det skulle

”være sant”. Men ikke minst så ville det lukket dem i forhold til det jeg trenger romanen til. Jeg ville måtte forholde meg til noe jeg allerede visste. Og sånn er det ikke. Jeg skriver om romanpersoner som ikke er meg, men som står i problematikker som det er livsavgjørende for meg å forholde meg til. Derfor romanen. Ikke fordi jeg vet. Men fordi jeg ikke vet. Derfor trenger jeg romanen, for å gå inn i disse knutene av noe jeg bare ikke forstår, men som gnager i og nager meg, og som jeg trenger romanen til å finne ut av, ved å være i.

VÆRE HOS.

Så: jeg sier ikke at jeg trenger romanen for å forstå. For det er ikke så mye det intellektuelle jeg er opptatt av. Jo, det også, men det er større. Det handler om å erkjenne lag og områder i eksistensen som jeg ellers ikke ville fått tilgang til.

Jeg tenker på romanen som en erkjennelse i bilder, og en erkjennelse som varighet.

Underbevisstheten vår snakker til oss i bilder. Drømmene våre er bilder. Et bilde er ikke en tanke. Bildet er romlig, vi kan bevege oss rundt i det, være nær og langt unna, se detaljer og helheter, vi kan flytte på oss og få øye på nye ting. Vi kan komme tilbake til det og oppdage noe vi først ikke så, men som kommer til syne for oss siden. Et bilde trenger ikke være logisk. Derfor kan bilder være så helende, de kan forene motsetninger på måter som det lineære språket ikke kan. Litteraturen lager indre bilder vi kan være i, vandre rundt i, la virke i oss, uten at vi helt forstår. Uten at vi helt vet. Så er det noe annet i oss som får være i det det handler om, og jeg tror, jeg vet, at noe skjer der. Der er det levende, der er forandringen.

Derfor er romanen og romanen som bilde også så viktig fordi den har en viss varighet. Det tar tid å lese en roman, bildene får være i oss, lenge. Og selv om tanken vår er lynkjapp, så er ikke erkjennelsen det. Kroppene våre er seig materie, for at noe skal synke i oss, på en måte som gjør at noe kan åpnes og endres, så trenger det tid til å få skje.

Og språket, romanspråket, lager bilder med ordene, som også har farge og klang og rytme, og måten ordene klinger på, åpner for steder i oss, lager lys i bildene, som rører ved oss, på steder og måter vi ellers ikke kommer til. Som ellers ikke ville funnets til.

Så, jeg skriver romaner. Jeg skriver for å gå inn og være i kontakt med mitt eget livs undringer og lengsler og muligheter. Og når jeg lager disse universene som

romanene er, så lager jeg dem med figurer, med personer, som ikke er meg, som er en annen. Hvordan gjør jeg så det?

Skrivinga handler om NÆRVÆR. Jeg må være der, når jeg skriver. Jeg lytter inn i meg selv og utover samtidig. Jeg er i bildet. Jeg ER Jon som skal bli ni år og sitter oppi senga si ved vinduet på rommet sitt og ser ut på snøen og er nyinnflyttet et sted langt nord og venter på at moren hans, Vibeke, skal komme hjem. Jeg ER Jon, inni, og jeg SER Jon, utenfra. Jeg skriver det jeg ser. Jeg kjenner det jeg ser. Jeg lytter til teksten og svarer på den, samtidig.

Jeg har nok alltid gjort det, i alt jeg har skrevet. Og jeg tror det er det som er å være skrivende, det er å kunne kjenne, med ordene, være i det, med ord, på en måte som gjør at ordene både har innside inn mot det som kjennes i ordene, men også har utside, som gjør at det ordene viser, også blir synlig for andre. Sånn kan ordene være hos og vise, samtidig. Sånn kan det som er blitt språk, gjennom litteratur, gjennom samtale, ja, som i terapien, det kan deles. Du er ikke alene mer.

Jeg tenkte jeg skulle fortelle om to konkrete skrive-erfaringer.

Da jeg skilte meg for elleve år siden, så var det som om alle strukturer i livet mitt falt fra hverandre på samme gang. Gamlemåten å gjøre noe på, leve på, bo på, være på, og også å skrive på – gamlemåten virket bare ikke mer. Jeg måtte åpne alt igjen, og lytte. Da skrev jeg den romanen som heter *Kallet-romanen*, i 2006, og som for meg er en kamp med romanen som form, med romanen som mulighet, i det hele tatt, som noe levende og ikke som en stivnet død form. Det begynte med at jeg hadde et bilde i hodet, av en kvinne, en svartkledd kvinne, som sto ved et vindu med ryggen til. Det var tre smale buede vinduer, og hun sto litt sånn til venstre, ikke helt midt på. Alt dette så jeg. Jeg visste at romanen min var inni det bildet. Jeg visste at jeg trengte å skrive den romanen, men jeg kom ikke i gang med den sånn jeg hadde skrevet romaner før, ved å oppholde meg ved et bilde, og så la bildet ta meg med, nærmest som en film, jeg hadde kunnet følge bildene, skrive dem, og så ble de romanen. Dette bildet beveget seg ikke, det sto bom stille. Det var bare den fuckings dama ved det vinduet. Det gikk uke etter uke og det skjedde ingen ting. Til slutt tenkte jeg at ok, jeg får konfrontere henne da. Jeg må bare ta det jeg har. Jeg har den dama, jeg får skrive om henne da, skrive fram det bildet. Og så gjorde jeg det. Jeg skrev om henne, og jeg tenkte at jeg gjorde det for meg selv. Men jeg skjønnte, straks jeg var i gang og hadde skrevet det jeg så, at der var den. Romanen var i det bildet, romanen var i å gå det i møte, det som var. Sånn begynner romanen:

Det står en kvinne ved vinduet med ryggen til. Det er tre vinduer, de er høye, smale, buede øverst. Hun står ved det venstre. Utenfor er det trær, greiner og kvister, ingen blader. Lenger framme noen tak på andre hus, det skråner nedover mot byen.

Det er helt stille i bildet. Som om det ikke finnes noen tid, ikke noe før eller etter, ingenting skjer. Det er grått utenfor, ikke noe vær på himmelen. Eller så er det solnedgang, hele himmelen der framme er oransje.

Jeg skulle rive meg løs. Jeg vet det, rive meg løs fra bildet, sette meg i bevegelse, gå bort til bordet og begynne å skrive. Skrivebordet står ved veggen under skråtaket til venstre for vinduet. Pc-en står på, den summer.

Jeg vet ikke hva det er, selv når jeg går rundt i dagene mine og gjør andre ting, spiser frokost ved bordet på kjøkkenet inn mot bakgården, så står hun der. Jeg ser henne stå der, ved vinduet. Det er jo meg, tenker jeg, men jeg vet ingenting om henne.

Om natta ligger jeg i senga som står ved den høyre skråveggen. Noen netter sover jeg nesten ikke, jeg ligger på ryggen og kjenner prikkingen i huden, ned langs hele kroppen, hoven er jeg, de stive brystvortene, det kiler i leppene. Jeg tar på meg selv og rister og kommer, men det stilner ikke, som om hele kroppen min er blind og suger seg mot noe som ikke finnes, min egne hender er irrelevante, de kommer ikke gjennom til meg selv.

(s.5-6, Kallet-romanen, 2006)

Og så var det bare å følge på, skrive det jeg så. Men ikke presse, ikke tro at nå visste jeg noe. Det var en roman som virkelig lærte meg å lytte. Jeg kunne skrive en liten tekst-bit, og tro at, åja, nå vet jeg. Men da var det som om teksten lukket seg. Da kom ikke noe mer. Da ville det ikke gi. Ikke når jeg trodde jeg visste og krevde. Jeg måtte bare akseptere å være der og vente. Stille meg åpen og lytte. Ofte la jeg meg ned, jeg gjør ofte det, og når bare kroppen blir avspent nok, så er det som bildene mye lettere stiger opp

til meg, og så kan jeg reise meg og skrive igjen. Eller så kommer det ikke noe, og da må jeg bare finne på noe annet.

Hvorfor forteller jeg dette, hva har dette med å lytte til den andre å gjøre, men å være i den andres sted?

Jeg tror det er noe med det å gå inn der hvor vi ikke vet. Og så bare være der. Der vi ikke kan styre, kontrollere eller forutsi. Og at noe skjer, der, i nærværet. Noe skjer, når vi er mottakende, tilstede. Åpne.

Sånn tenker jeg at skrivinga er å være i den andres sted, og hos meg selv, samtidig. Meg selv som en annen, som den andre. Det i meg jeg ikke vet. Det er der jeg må være for å skrive.

Den andre skrive-erfaringen jeg tenkte jeg skulle fortelle om, er fra romanen *Presten*, fra 2004. Den romanen handler om presten Liv, den åpner med at hun deler ut nattverd, Dette er Jesu blod, sier hun, det er de første ordene i romanen. Og så, etter nattverd og gudstjeneste og kirkekaffe i menighetshuset, når hun er tilbake i prestegården, alene oppe i andre etasje hos seg selv, så ringer telefonen, så er det lensmannen som forteller at ei ung jente har hengt seg i fiskehjellene øst for byen, nede ved vannet, ved fjorden, og om presten kan komme og være der med foreldrene. Dette er nåtidsplanet i romanen, som følger Liv denne ene uka, en vår, fra søndagen fram til begravelsen av denne unge nitten år gamle jenta fredagen etter. Selvfølgelig klunger langfredag under her. Og Liv reiser ut og møter foreldrene, og de har tatt jenta ned, bare det blå nylontauet henger der ennå og dingler.

Jeg tenkte jeg skulle lese dette:

Jeg så på de runde steinene som skrådde svakt ned mot fjæra. Nederst ved vannet, i buen som utstikkeren lagde i fjorden, var det bare sand. Fin tynn lys sand, som på en strand i syden.

Det lå ølbokser nede på sanden, og her og der oppe mellom steinene. Noen klare glassflasker med russisk skrift på i svart, og halvtomme plastflasker, cola, brus. En oppblåsbar bademadrass av den gamle tykke typen lå der også, halvveis under noen steiner, den var brun med skrå, oransje ruter.

Vannet var helt blankt i sola, det beveget seg med små vugg, det var som om gropen mellom hver bølgetopp var en skål, en sånn skål som det blir av å holde

hendene sammen. Og plutselig var hele vannflaten tomme skåler av hender som ble rukket fram, strukket fram mot meg. Jeg hadde ikke noe å gi dem.

Jeg så ned på jenta igjen. Reisverket lagde striper av skygge over henne, og over oss. Moren pustet tungt, pusten skjøv de store brystene hennes ut, og så sank de ned igjen, jeg hørte det suse i nesene. Det kom røyk fra sigaretten til faren, jeg hadde ikke merket at han tente den.

Hun spiste ikke, sa moren. Enda jeg hadde laget kjøtt som hun liker. Og så sa jeg hun skulle ta med seg noe å spise, da hun for. Jeg pakket ned noe i folie og la det fram.

Det kom en bil oppe på veien, utover landstripa, stanset. Vi ble stående uten å snu oss, hørte lyden av dørene som smalt, en høy stemme som sa noe, en annen som svarte, skritt som kom nedover. Det var mennene fra bårebilen, de kom rundt på den andre siden av henne, de hadde båra mellom seg. Det blåste ikke så sterkt, men vinden var kald, og det var ikke noen varme i sola. Jeg frøs på hendene, jeg ville putte dem i lomma, men jeg fikk meg ikke til det. Jeg frøs på ørene også.

Lensmannen og de to andre kom bort til oss og så sto alle der mens hun ble løftet over på båra og den ene mannen trakk glidelåsen igjen. Lyden var som i et telt, en lang glidelås, som når du åpner teltet, eller lukker det.

Mennene løftet båra og begynte å gå opp mot veien. Moren snudde seg mot meg og rakte meg noe. Det var en pakke i aluminiumsfolie, sola skinte i den, hun måtte ha stått med den i hånda. Jeg tok den imot. Jeg spurte om jeg skulle bli med dem, men hun sa nei og begynte å gå.

Jeg sa at jeg kom innom. Jeg ble stående.

Faren gikk bak båra. Moren småløp med den lille tette kroppen til hun kom opp på siden. Hun gikk ut i snøen, de som bar forsøkte å gi henne plass på den opptråkkede stien. Hun holdt følge der ved siden av, der hun ville gått hvis det hadde vært hull i posen, hvis det hadde vært en hånd der, å holde i.

Det var stille da de var kjørt av gårde. Foreldrene dro etter bårebilen, lensmannen kjørte bort med de andre to. Jeg sto med foliepakken i hånda, den var fortsatt litt varm der hun hadde holdt den.

(S.50-52, Presten, 2004)

Men så, om å skrive fra den andres sted: I løpet av denne uka, må Liv innom på hjemmebesøk, de må forberede begravelsen, hun har ikke så stor menighet, hun vil innom dem og vise omsorg, være prest. Og så satt jeg der og skulle skrive dette. Hvordan kunne jeg skrive dette? Hva gjør min person i boka, Liv, i denne situasjonen, hva sier hun, hvordan oppfører hun seg når hun kommer inn hjemme i en samisk familie ved en karrig Finnmarksfjord hvor hun ikke kjenner noen og er helt alene og nykommer selv. Jeg ante ikke hva jeg skulle gjøre. Men det var bare å gå inn i det. Så jeg satte meg ned og skrev, skritt for skritt. Jeg visste ikke, jeg visste bare at jeg måtte få henne inn i huset og i møte med disse foreldrene. Jeg måtte bare gå dit, og være der. Og så skrev jeg dette:

Jeg sto med fingeren på ringeklokka, skulle til å trykke, jeg hadde ringt på flere ganger, men det var ingen som åpnet, det kom lyder innenfra ut på trappa, de lot ikke som de ikke var hjemme, de bare hørte meg ikke.

Jeg åpnet ytterdøra og gikk inn i vindfanget, banket på døra videre inn, hørte noen rope noe på samisk, det var stemmen til moren til jenta. Jeg åpnet innerdøra og sa Hallo.

Det lå klær i en haug på gulvet inni gangen, det var varmt, det luktet en blanding av tobakksrøyk og stekt fisk og noe annet, sjokolade. Et sted sto tv-en på, jeg kunne høre latter fra et program.

Jeg ropte hallo en gang til.

Moren kom ut i gangen fra et annet rom.

Det er bare å komme inn, sa hun.

Jeg fikk av meg støvlene, la jakka over dem. Hun gikk inn på kjøkkenet, jeg kom etter, hun sto med ryggen til ved kjøkkenskapet, strakte den butte kroppen etter noe, snudde seg og satte en kopp på bordet. Hun skjenket i kaffe til oss fra en kjele som sto på komfyren. Det var to kopper til på bordet, med kafferester i, som om noen akkurat hadde sittet her. En langpanne med sjokoladekake sto på en rist på benken, jeg så at hun hadde noe i ovnen også.

Hun viste med hånda mot en stol ved vinduet, jeg satte meg. Hun skar opp kake som hun la på en asjett og satte fram.

Gjennom vinduet så jeg bakken fra huset ned mot vannet, grønn gressbakke, en klynge med noen sauer, et gjerde, steinene og tangen i fjæra og vannet som lå der helt svart.

Huset sto på en haug ved en av svingene innover fjorden, mellom riksveien og vannet. Det var ingen trær der, og huset var ikke malt, det hadde grånet. Det sto et rødt huskestativ utenfor, jeg hadde sett det da jeg kom, men huskene var borte. Kjøkkenet lå på den andre siden. Det var utsikt derfra til den lille kirka som lå utpå et nes.

Hvordan er det med deg, sa jeg.

Hendene hennes lå fram på bordet, på hver side av koppen. De så sterke ut, små og runde, myke.

Hun satt helt stille og så ut av vinduet, jeg hørte pusten hennes, så brystet som hevet og senket seg, innimellom kom det latterbølger fra tv-en, det virket som den sto i rommet ved siden av.

Jon-Egil tok nå hunden med seg og for på fjellet, sa hun, og så på meg.

Jon-Egil, det er mannen din, sa jeg.

Hun nikket.

Så du er alene her nå, sa jeg.

Hun så ut av vinduet igjen, jeg fulgte blikket hennes, hun så på sauene, de virket nesten lysende hvite mot bakken. Jeg så mot kirka utpå neset, den lyste også hvitt, som om den ikke hang fast noe sted, bare satt løst oppå en mørk plate.

Det kom noen andre lyder fra tv-en, skarpere . Serien måtte være slutt, eller det var en pause med reklameinnslag, jeg hørte reklamestemmene. Jeg så ned på bordet, de tynne ripene i bordplata.

Jeg tok et stykke kake, den var varm.

Har du noen som kan være hos deg i kveld, og dagene framover?

Jeg så på henne. Hun hadde brunt hår, kort og stritt, og jeg tenkte at hun ikke tenkte på det, brydde seg ikke om håret sitt, hvordan det så ut, bare at det skulle klippes og vaskes og gres.

Vi har en gamme inne på fjellet, sa hun. Det er dit Jon-Egil for, med hunden.

Ja, sa jeg.

Jeg hørte tikkingen fra stekeuret, jeg så etter det, det sto på en liten hylle over komfyren, det var over ti minutter igjen.

Det var hennes hund, sa moren. Og nå for han dit med den.

Ja, sa jeg.

Det var nå den hunden for henne, sa moren.

Jeg så dem for meg langs veien, jenta og hunden, en rødrotete skjorte og hundekroppen ved siden av, det lette i hunden når den gikk. Og når hun kom hjem til den, etter jobb. Kanskje den sto i bånd et sted, eller den var løs, hele hundekroppen bølger fra side til side, at den hoppet opp på henne, av glede. Og hun bøyd seg mot den, klemte den, holdt rundt den sterke varme glade kroppen, lo.

Jeg sto på trappa utenfor huset. Det var kaldt, jeg ordnet med glidelåsen i jakka, trakk den helt opp i halsen. Langt borte kunne jeg se lysene fra en bil som kom innover langs fjorden, fra byen.

Jeg hadde spist kaken, den lille klokka hadde ringt, hun hadde tatt ut den som sto i ovnen. Hun hadde røren klar i kjøleskapet til enda en ny, hun helte den i en form og satte den inn. Hun vred uret rundt, satte det tilbake på hyllen over komfyren, samme sted, samme vinkel, så hun kunne se det fra stolen ved bordet.

De tynne lyseblå stripene i gardinen som hang i bue ved siden av henne, et lyseblått bånd med sløyfe som holdt gardinen på plass. Hun hadde rullet seg en røyk. Tatt fram et askebeger, en tung glasskål, tent på. Sugd inn.

Hånden min hadde ligget på bordet rett ved siden av hennes. Hendene mine er alltid så kalde. Det er ingen unnskyldning, Liv, sa jeg til meg selv. Ingen forklaring, heller. Nei, det er ikke det.

Jeg gikk ned trappa og bort til bilen, åpnet døra, satte meg inn.

(s.77-80, Presten, 2004)

Det vi kan ta i mot og se i en annen, er uløselig forbundet med hva vi kan ta i mot og se, i oss selv. Jeg kan ikke romme deg mer enn jeg kan romme meg selv. Sånn er skrivninga for meg et evig pågående og vanvittig spennende, livsavgjørende viktig arbeid for meg, gjennom skrivninga i en evig pendling : å være hos meg selv ved å være hos meg selv SOM EN ANNEN. Og så la denne andre klinge fram i bildene i språket ved at jeg lytter og svarer. Så den andre, og bildene, og det i meg som jeg ikke vet hva er, eller hvordan er, men som trenger meg, som trenger at jeg er hos det, som bilde, som språk, som annen, så det i meg kan få komme fram, og nå meg og røre ved meg. Så jeg kan

forandres av den andre i meg, og det kan bli mer rom for oss begge, til å være alt det vi er.